

ՏԵՍ, ԵՂԲԱՅՐ

Տե՛ս չղթալուած իրարու արտե՛ր, արտե՛ր բոցավառ,
Տե՛ս քաղաքներ բիւրաւո՛ր աւերակի վերածուած,
Որոնց վրայ բուռի պէս՝ մայրերու սիրտն է նըստած:

Տե՛ս դեռ արտեր խորխորած, փոսեր, խանձող անտառներ,
Որոնց մէջէն քալած է բանակն ահեղ դունդերու,
Մահ եւ աւեր սերմանող հըրադէններն ահարկու:

Կը տեսնե՞ս կուրծքը հողին, ի՞նչ հեծքերով բարախուն
Կը բարձրանայ ու կ'իջնէ, տակը կեանքեր կան թաղուած,
Որ շունչ, արեւ կը պոռան՝ խորքէն երկրի զառամած:

Ընդհարումի դաշտն ահա. ի՞նչ ծաղկազեղ կորուստներ,
Հաղիւ խմած վրտակէն անոյշ կեանքին՝ փրուներ են,
Նախընտրելով հողն աննենդ Իշխողներու վատ փառքէն:

Տե՛ս քիչ մ'հեռուն մըխացող հորիզոններ լայնատարր,
Որոնց ներքեւ ա'լ չ'իջներ հանդարտ էջքով մ'հանդըստի
Արեգն հընոց կեանքի, այլ իբրեւ զանգուած մ'արիւնի:

Ու կը ծըխան դեռ ահա հանձարի ձոյլ կոթողներն,
Ու կեղբոններն արուեստի, ստեղծագործ ճիգը մարդուն,
Դէմը որոնց մարդը դեւ կը քըրքըջայ դոհ, ժպտուն:

Կամքը քանդիչ զազանին, տե՛ս ի՞նչ աւեր է դործած,
Անցեալն ամբողջ գեղեցիկ՝ մոխիր, փոշի, աւերակ.
Որոնց մէջ ծիւն ապագայ յոյսին ցամքած է անկեանք:

Տեսնէն անյաղութիւն փառքերու, սահմաններու լայնութեան,
Աստիճաններ եղան լոկ այդ զահավէժ անկումին.

Տե՛ս ազդ մը դոռ հիւսիսի ինչե՛ր ըրաւ աշխարհին...:

Դառնանք եղբայր, անցանք ա'յն տեղերէն՝ ուր հուրն անցաւ,
Եւ որ՝ դեռ նո՛ր ափերու ծարաւով միշտ կը վազէ,
Ու իր ահեղ վաղքերուն չափն ու սահմանն ո՞վ գիտէ: —

Այլ լաց, լաց կայ ամէն տեղ. ճամբաներէն, տուններէն
Ճիչեր կու գան աղիոգորմ... մայրե՛ր, հարսե՛ր մահ կու լան.
Եկեղեցի, Գերեզման եղան անոնց լոկ կայան:

Ո՛հ, ի՞նչքան ծանր է օդն ալ՝ այդ ծանրութեամբը սուգին,
Կը ծըծենք մենք արցունքի չիթեր՝ իջած աչքերէ.
Բա՛ւ է, ծանրո՛ցը վըշտին՝ կոկորդս, եղբայր, կը սեղմէ:

ՃԱՇԱԿ «ԲՈՒՐԱՍՏԱՆՔ» ԷՆ

(Շար. տես «Բազմավէպ» 1943, էջ 32)

Կը պահանջուի նոյն ըզգոյշ հողն եւս ծաղկի երկունքին.
Կտրէ՛ վերցուր խիտ առ խիտ աճած անպէտ ընձիւղներն,
Որպէս զի հիւթն իրարու յար ծըծելով չըչորնան,
Յաճախ նաեւ մայրենի կեանքին ընդդէմ նենդելով:
Տարափն, արփին բոցակէզ՝ կոկոններուն կը վնասեն.
Տեսայ զանոնք այս վնասին դէմ մշակներէն շատին քով՝
Ամրածածուկ քողարկուած իբր օրիորդ հաջաղով,
Ճըճիներէն եւս ասով աներկեւան պաշտպանուած:

Ազնուատունկն այն ցեղ կ'աճի ի Մէոնիկն⁽¹⁾ Ետրուրեան
Մէն մի ծաղիկ՝ կարծես փունջ մ'է կաղմըւած շատերէն,
Եւ բարդ հիւսուածքը անոնց գեղազանգուր թերթերուն
Բաժակին⁽²⁾ մէջ անպարոյր՝ ճեղքուած անձեւ վար կ'իյնայ:
Դու զմեկինով մաշկն այն չորս կողմէն կտրէ՛ քառաթեւ,
Ինչպէս մարին ձուռ բեկած՝ կ'օգնէ ելքին ձագերուն,
Ու վառեակներն անթեւ դեռ՝ կը բերեն մօր թեւին տակ.
Այսպէս խնամուած կոկոններն անեղծ կ'ըլլան ու սիրուն:
Քա՛ղցր է մանուկը չըքնաղ գերկը տեսնել մատղաշ մօր,
Քա՛ղցրը մեխա՛կը գունեան՝ մորձ ճիւղին ծայրը ճօճուն:
Մանաւանդ երբ անդրանիկ ծաղիկն փրթթեալ ծընանի,
Տար փափկիկն ա'յն ատեն ծմակ ու հանդարտ վայր հովերէ,
Եթէ յետոյ հիանալ գեղին կ'ըղձաս ծաղիկին:

¹ Մէոնիա՝ հին անունն էր Լիւդիոյ (Փոքր Ասիոյ մէջ): Ետրուրիա եւս Հոովմայե-
ցիներէն կոչուած է երբեմն Մէոնիա, հոն Լիւդիական զաղթականութիւն մը հաստատուած
ըլլալուն համար: Հիւրմիւզ երկու անուններն ալ միացնելով կ'ըսէ Մէոնիկն Ետրուրիա,
փոխանակ պարզապէս ըսելու Ետրուրիա:

² Հոս Հիւրմիւզ կը գործածէ պարուտակ բառը բաժակի իմաստով. մինչ քիչ մը վար
միեւնոյն եզրը՝ սերմնափակի իմաստով. այս վերջին իմաստը տալու համար կը գոր-
ծածէ նաեւ կապիմ բառը: Մենք ըստ տեղոյն եւ ըստ իմաստին ջանացինք այսօրուան
եզրներով բացատրել:

Գեղ առ այս խրատ կու տամ դայն խնամել բոյնի՝ մ'էջ կաւէ,
Դիւրատար՝ ըստ յեղյեղուկ երկնի բարքին յարմարող.
Ձըմեռ մ'յաճախ խըստաշունչ եղաւ անոնց մահացու,
Անպատըստար գըտնելով զանոնք մէջտեղ 'ւանդախուստ:
Եթէ այս խնամքն ունենաս, դու մեխակի տարփաւոր,
Չես նախանձիր օտարին պճնեալ խնկոտ ծաղկոցին:
Իսկ թէ յանկարծ սպառի՝ քեզ բազմաթերթ ցեղն երփնադոյն,
Իր տեսակին մօր գաղտնիքն հոս յայտնելու ճիշտ ժամն է:
Յետին զարմն իսկ այս ծաղկին ծոցն իր ունի առէջքներ,
Կպչուն փոշով մանրամաղ՝ թիթեռնիկի՝ մ'թելին պէս.
Առէջքներուն³ մէջն այդ հոն՝ կայ սերմնափակ մը փոքրիկ,
Ուր զարմին յոյսն անկորուստ կ'յաւերժանայ դարէ դար,
Չաւակ մ'աղնիւ բերելով վատատոհմիկ այդ մօրէն:
Ձի սպիտակին առէջքները սերմնափակն անցնելով
Կարմիրին՝ այդ սերմերէն կու տան ծաղիկ կարմրախայտ.
Իսկ շատերուն թէ միանան⁴ առէջքներն, ո՛ր վ հրաշալիք,
Կը ծնանին չե՛րտ չերտ նկարուն ու գանդրազեղ մեխակներ,
Թէ որ ուշիւ հըսկելու ըլլաս հատուած մաղերուն,
Ձի մի՛ ճըճի եւ կամ հով՝ գողնան փոշին բեղմնաւոր:
Տեսայ ուրիշ ծաղկանց վրայ եւս այդ նոյն փորձն արուեստին,
Հրանունկին վրայ բազմերփեան 'ւանեմոնին մանաւանդ,
Ուարքունակերպ ցըցունքով շահպուրակին վրայ բուրեան:
Եղեռնաւոր հովն ինքնին, ոչ սակաւ զերդ բարերար,
Կը նըպաստէ միութեան տարբեր ծաղկին մէկ ածուի.
Բայց հողմավար զուգումէն մերթ անտոհմիկ կ'ելլէ ծնունդ,
Ասկէ եւ բարքն յեղյեղուկ ծաղիկներու սերմնածին,
Եթէ չըկան եւս թաքուն բնական ախտեր անոնց մէջ:
Նայէ՛ ածուին՝ գոյնդոյն դըլփնածաղկով ծածանուող,
Բացուած կարմիր, կապուտակ, խայտանըկար, լուսաթոյր,
Անթիւ ծաղիկ կը ծածկեն ծիւերն համակ նըրբաստեղ,
Բուրաստանդ, ո՛հ, երկնատիպ յարդգող մ'ըրած ծաղկեղէն.
Վայելչագոյն չկար ծաղիկ մ'ուրիշ՝ արտին տիրելու,
Եթէ գեղին հետ բուրումն ալ ունենար անրաժան:

³ Առէջքի տեղ ան ունի վարս, գէս, գիսակ, ցրտաքիւփ:
⁴ Այսինքն մէկ սերմնափակի մէջ:

Թէ որ սակայն քեզ ալուր անձնիւր տեսակն իր տոհմին՝
Չըպահանջ գըթալով զարմն ու զաւակն առանձին,
Այլստերած թոյլ սերմերն յոյսդ ի դերեւ կը հանեն:
Ի՛նչ, յիշե՛մ դեռ յեղյեղուկն ամէն ծաղկէ աւելի,
Պայծառազեղ որմզդէին՝ մինչ ոչ թիթեռն իսկ նկարէն
Եւ ոչ թռչնոց թեւերն են գեղով անկէ դերազանց.
Արեւուն յար չըրջած դէմքն ու արեւէն առած փայլ,
Մանիշակի բոյրէն գուրկ՝ բայց երանգով դերափայլ:
Ի՛նչ, ցը՛նկն երկչոտ՝ մանգաղի վախէն յաւէտ դալկահար,
Կամ անթառա՞մն արփիազեղ, եռագունակն անուանուած,
Անծաղիկն այդ վարսազեղ բոցատերեւ ծաղիկ պէս.
Միթէ աստղի՞կն արտ պճնող՝ երկնի նըման աստղերով,
Կամ աղանձի՛ճը կարմիր՝ հիւսկէն դիպակն հողին վրայ,
Գարնանային վերարկու մ'յօրինելով նըկարուն:
Չեն այնքան շատ օգին վրայ թեւապարող թռչնիկներն,
Որքան պարտէղըն ամէն տարի ճօճող ծաղիկներ
Սերմնածին՝ կէսն հող սիրող, այլք որմին վրայ փաթթըող.
Մէկն իր խնչին փարած պինդ, ուրիշ մ'իւր բնիկ ծընած վայրն,
Կը նըլաղին երկուքն ալ հետու իրենց սիրածէն,
Հայրենասէր զերդ Հելուետն ինկած նժդեհ օտար ափ:
Կէսն արփատենչ, ուրիշներ սիրող ծըմակ հովասուն.
Հինածաղի՛կը կ'աճի յօժար ջուրի սահանքին,
Անձեռագործ փունջ մ'ի բնէ սաղարթազեղ վերածած՝
Կազմելով շուրջն աւազանին գեղապարտյր չըրջանակ.
Ալեծփածքէն կը փայփլին թերթերն իր վառ ու ճերմակ,
Եւ կը ցոլան նոյնքան փունջ՝ լոյծ հայելոյն⁵ մէջ կախուած:
Երաշտատո՛ւնկը մինչդեռ շատ սակաւ ջուր կ'ախորժի.
Կէսը տըգեղ՝ ի՛ր բոյրով, եւ կէսն անբոյր՝ ի՛ր գեղով
Կը պարծի, ի՛նչպէս ի բնէ թռչուններուն գեղն ու երգն
Է բաշխուած. զմայլելի է երգն անգեղ սոխակին,
Մինչ սիրամարգն աղուորիկ՝ կ'ամըչնայ իր կու՛շտով:
Շատեր գարնան կը ծաղկին, իսկ այլք պտղի չըրջանին,
Մէկը այգին, ուրիշ մը գիշեր ատեն կը փըթթի.

⁵ Պատկերաւոր բացատրութիւն՝ փոխանակ ըսելու ջուրին մէջ:

Ուրիշ մ'իր գեղ ցոյց կու տայ ջերմութեան տակ միջօրէի.
Իւրաքանչիւր ժամն այսպէս՝ ունի երկունքն իր փըթթուն,
Հըրաշալի ժամացոյց մը կերտելով ծաղկեղէն:

Օրը չափող՝ ոչ ըստուեր աստիճաններն արեւուն⁽⁶⁾,
Եւ ոչ ասեղն անուաւոր իր համաչափ զարկերով⁽⁷⁾,
Յոյց կու տային Լիննէի⁽⁸⁾ օրուան ընթացքն երկնածեմ,
Ոչ զանգահար ուն՝ իբրեւ նըշան ճաշի, հանգըստի⁽⁹⁾,
Ոչ ջրագողն կամ բիւրեղն հոսող ժամերն աւազով⁽¹⁰⁾,
Այլ ծաղիկներն ըստ ժամու⁽¹¹⁾, որպէս զինուոր բերդերու⁽¹²⁾,
Փթիթովն իրենց կ'այտնէին այդըն ու ծայգ, փայլածուն,
Արեւազալն ու արփող, եւ շանթակողն ու հրակաթ⁽¹³⁾,
Եւ բոլոր իսկ կայաններն արփիածեմ արշաւին:

Թրգմ. Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան

ԵՊՈՒԱՐԴ ԷԻՐՄԻՆԶ

⁶ Այս տողով կը բացատրէ հիներու արեւու ժամացոյցը որ ստուերներով կը չափէր օրուան զանազան պահերը:

⁷ Իսկ հոս կը խօսի այսօրուան սլաքաւոր եւ անուաւոր ժամացոյցին վրայ:

⁸ Շուէտացի համբաւաւոր բուսաբան (1707-1778), որ հիմը դրած է գիտական բուսաբանութեան, սահմանը տալով իւրաքանչիւր բոյսին ըստ իր սեռին ու տեսակին երկանուն անուանակոչութեամբ: Այս տեսակէտով իր կարեւոր գործն է «Philosophia Botanica» բազմաթիւ արտադրութիւններուն մէջ:

⁹ Այս տողով կ'ակնարկէ հիներու սովորութեան ծննդայով նշան տալու, ինչպէս այսօր իսկ պանդոկներու մէջ կը դործածուի (= gong):

¹⁰ Հոս կը խօսի ջուրի եւ աւազի ժամացոյցներուն վրայ. ջրագող (լատ. Clepsydra) եւ աւազաչափ՝ կոչուած ժամացոյցները միեւնոյն սկզբունքով կազմուած են, որոշ չափով ջուր կամ աւազ փոխադրելով ամանէ աման, որոշ տեւողութեան մը համեմատ:

¹¹ Ծաղիկները ունին իրենց յատուկ բացուելու եւ գոցուելու ժամերը. Լիննէոս ալ անոնցմով կը դուշակէր օրուան ու գիշերուան զանազան պահերը: Ծաղիկները հետեւաբար բաժնուած են ըստ ժամերու, նման պահակներու՝ որ կը հսկեն բերդերու, ամբոցներու վրայ:

¹² Հիւրմիւզ ունի. «որպէս մանկտի ի մահարձանս». մութ տող մը զոր մենք թարգմանեցինք ինչպէս վերը դրուած է: Մահարձան զբարբաբ մէջ կը նշանակէ եւս աշտարակ, բուրգ, ամբոց, մարակոց, որոնց վրայ պահապան զինուորներ կը կենան. իսկ մանուկ՝ կը նշանակէ նաեւ պատանի, երիտասարդ, զինուոր, ծառայ եւն., ըստ տեղւոյն եւ ըստ իմաստին:

¹³ Այս եւ նախընթաց տողին մէջ կը թուէ օրուան ու գիշերուան 24 ժամերէն հետեւեալները՝ խառն կերպով. այգ՝ առաջին ժամը օրուան, ծայգ՝ երկրորդ ժամը. փայլածուն՝ տասներկերորդ ժամը գիշերային. արեւածայր՝ կամ արեւազալ, որ արշալոյսն է, արփող՝ տասներկերորդ ժամը օրուան, շանթակող՝ եօթներորդ ժամը օրուան, հրակաթ՝ ութերորդ ժամը օրուան, (տես Քաջունի, «Բառագիրք Արեւեստից եւ Գիտութեան»):

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԵՐԱԶԿՈՏ ՕՐԵՐԸ

Երջանիկ այն օրերը աշնանամուտին, երբ հաւասարապէս ախորժեղի են արեւու լոյսն ու անտառներու ստուերը, երբ մեծ բնութեան լուծիւնը համապիւռ կը ներդաշնակուի թոշնոց գեղեցիկն հետ, եւ ուր մարդ կը սնանի ամէնէն ոսկէգոծ պատրանքներով: Կանաչութիւնն հովիտներու եւ բլրոց՝ կը զգենու իր յետին նուրբ երանգները, ամենազանաւոր երեւոյթն ու կենսալիւր ոգեւորութիւնը. եւ ամէն ինչ կարծես կը բիւրեղանայ, կ'անդորրանայ անայլալ բերդութեան ու երանաւէտ համամանութեան մէջ: Ամէնէն հսկայ եւ սպառնալից աշտարակներն ու հինաւորաց աւերակները կարծես թռչունի սաւառնումը կ'ունենան եթերին լոյծ, հնչուն ու թափանցիկ յստակութեան մէջ, տիրող բարձրութիւններու վրայ: Բնութեան մէջ ամէն ինչ թեթեւ է ու առկախուած՝ փետուրի, կուսաթելի նման. կազմ ու թեւատարած՝ սլանալու եթերին մէջ...

Գահալէժներն ու ցցունքները երկրիս՝ կը հարթանան մեր պատրանքաւոր աչքերուն հանդէպ, եւ չընկալուելին մէջ՝ ամէնէն հեշտ ու չղթալաշար ելեւէջները կը կազմեն... Ինչ որ չէ գեղեցիկ, ինչ որ չէ տեսլական՝ կը ցնորի կը լուծուի այդ ընդհանուր տեսարանի վեհութեան եւ յստակութեան մէջ: Եւ արփին՝ իր ամէնէն աւելի մեղմ նայուածքով՝ կը ժպտի ու կը հոսէ հոն իր սատափեայ նուրբ փոշիներն, որոնց արդասարեւ ոյժին ներքեւ, ամէնէն տխրած ու վաղանցիկ տարրը բնութեան՝ կրել կը թուի գրոշմը վեհ տեւականութեան: Եւ հովիտներու ամէն մէկ խորշերուն մէջ ապաւինած արցունքոտ ու հառաչակոծ թշուառութիւնները նոյն պահուն կ'անհետանան մեր աչքերէն... Եւ այս ամենուն վրայ, նոյն պահուն, կը խոյաւայ մեր հոգւոյն ակնարկը՝ նման օրուան

աստեղ, որ իր ոսկեգոծ վրանը կը պարզէ աւելի խոր երկնքի մը, աւելի կապոյտ ու յստակ պայծառութեան մը մէջ: Մեր գաղափարին առջեւ իրերն ու էակները կը նոյնանան, կը գրկախառնուին, կը հաւասարին. կոյսին շնորհը ծաղկանց գեղեցկութեան հետ, լճին յստակութիւնը հոգիներու անդորրութեան հետ, եւ բանաստեղծին ոգին բնութեան ոգւոյն հետ...

Ո՛հ, այն քանի մը օրերը, այն քանի մը ժամերը Սեպտեմբերի, որ մեր կեանքին բիւր օրերուն ու ժամերուն համարժէք կը թուին գերազանցօրէն... Ապրիլ՝ համառօտ, բայց ապրիլ՝ ներոյժ ու տենդոտ, այդ անգիտակից հմայքին արբեցութեան կեանքով...

Քանիցս, այնուհետեւ, երբ մոռալ մառախուղը կը տարածուէր քաղաքին մութ նրբանցքներուն մէջ, ուսկից կ'անցնէի երեկոյեան դէմ, անցեալին յիշատակաց սարսուռով... Ո՛հ, քանիցս իմ միտքս թեւատալաց՝ կը բարձրանար վեր, վեր՝ ամբոխին խուլ ու անիմաստ ժողովին, այդ սեւաթոյր ու սպառնալից որմերէն, այդ արուեստի խիստ ու պիլի գծերու ծայրայեղութիւններէն... Կապոյտ ասպարէզին ազատութեան մէջ, ուսկից բոլորական սրլացքով կը դառնար միտքս հովիտներու եւ բլուրներու տարփիկ, քմայքոտ, յաւիտեանական գիրկընդխառնումին մէջ, հեշտօրէն փայլալոյսներու եւ զովանալու համար հոն՝ ուր տակաւ կը հնչեն համայն բնութեան սէրն ու մեղեդին, ուր բլուրները դեռ չեն մերկացած իրենց հրապուրիչ թոյլ սքողումներէն, ուր ծիծեռնակները դեռ չեն զաղթած իրենց մշտադարուն իտէական երկիրներուն մէջ... Եւ հուսկ, ուր ձմեռը չէ սրսկած իր դժնեայ սառնութիւնը բնութեան ու սրտերու մէջ...

Ազոյոյ
